

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א לפרשת וארא תשע"ד לא להקשות את הלב

הדין... שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו, שמונעין ממנו התשובה, ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו, כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה...² לפיכך כתוב בתורה 'ואני אחזק את לב פרעה'. לפי שחטא מעצמו תחלה, והרע לישראל הגרים בארצו - נתן הדין למנוע התשובה ממנו עד שנפרע ממנו, לפיכך תזק הקב"ה את לבו"³ (רמב"ם פ"ו מהלכ' תשובה ה"ג).

קשה קצת להבין לפי זה, "למה היה ה' שולח לפרעה ביד משה ואומר לו שלח [את ישראל] וְעֵשָׂה תשובה, וכבר אמר לו הקב"ה למשה שאינו משלח" (רמב"ם שם), והרי זה כאילו היה ה' שולח את משה לדבר אל הקיר שישלח את ישראל! תירץ על כך הרמב"ם וכתב, שדבר זה נעשה "כדי להודיע לבאי העולם, שבזמן שמונע הקב"ה התשובה לחוטא - אינו יכול לשוב, אלא ימות ברשעו שעשה בתחילה ברצונו"⁴. עכ"פ, כך חידש הרמב"ם, שניטלה מפרעה הבחירה החפשית, ולא היתה לו אפשרות לחזור בתשובה. [וכך פירשו גם הרמב"ן (שמות ז, ג בפירושו ראשון), רבינו בחיי (שם בפירושו ראשון) והמאירי (חיבור התשובה מאמר א' פרק ו').] וכפי שהזכרנו, ראשונים אחרים למדו, שלא ניטלה מפרעה הבחירה, אלא להפך, ניתנה לו בחירה, שיוכל לבחור אם לשלח את ישראל או לא לשלח, והוא בבחירתו בחר שלא לשלח.

למה ביקש משה רק "חופשה קצרה" לבני ישראל?

עד כמה בחר פרעה ברע, רואים מבקשתו של משה. מה כבר ביקש משה מפרעה? הוא לא ביקש לשלח את ישראל לחרות עולם. כל בקשתו היתה, לתת להם חופשה של כמה ימים. "גַּלְכָּה נָא דְרָךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבַר וְנִזְבַּחְתָּ לַה' אֶלְקֵינוּ" (שמות ה, ג). אמנם הוא לא אמר שלאחר שלשה ימים הם יחזרו, אבל הוא נותן לפרעה להבין כאילו רוצים לצאת לשלשה ימים בלבד, ואחר כך לחזור. למה לא אמר את האמת, שישראל רוצים לצאת ממצרים לגמרי? - להראות את רשעתו של פרעה, שאפילו לשלשה ימים הוא לא מוכן לשלוח את ישראל.⁵

איך עשה משה דבר כזה, לתת לפרעה להבין שישראל הולכים רק לשלשה ימים, ובאמת כוונתו היתה להוציאם על מנת שלא לחזור? התשובה לזה היא פשוטה. משל ליהודי, שגולן אחד לקח ממנו את הכובע. היהודי מבקש מהגולן להחזיר לו את הכובע לכמה דקות, כדי שיוכל להתפלל מנחה. האם צריך יהודי זה להחזיר לגולן את הכובע לאחר התפלה? ודאי שלא! הוא רשאי להסתלק מן המקום מיד אחרי התפלה, ביחד עם הכובע. אין שום חיוב מוסרי או חיוב אחר "להחזיר" לגולן את הכובע. כך גם בעניננו. אין שום חיוב למשה לחזור

"ואני אקשה את לב פרעה" - ויסוד הבחירה

הקב"ה אומר למשה: "אתה תדבר [אל אהרן] את כל אשר אצוּךְ, וְאֶהְרֶן אֶחִידְךָ יְדַבֵּר אֵל פְּרַעֲהָ... וְאֲנִי אֶקְשֶׁה אֶת לֵב פְּרַעֲהָ... וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵכֶם... וְנִתְתִּי אֶת יָדֵי בְּמִצְרַיִם, וְהוֹצֵאתִי אֶת צְבָאתִי... מִמִּצְרַיִם בְּשִׁפְטֵים גְּדֹלִים" (שמות ז, ב-ד). [וכן בפרשה הקודמת, הקב"ה אומר למשה: "רָאֵה, כָּל הַמִּפְתָּיִם אֲשֶׁר שְׁמַתִּי בְּיָדְךָ - וְעֵשִׂיתָם לִפְנֵי פְרַעֲהָ. וְאֲנִי אֶחְזַק אֶת לְבוֹ, וְלֹא יִשְׁלַח אֶת הָעָם" (שם ד, כא)].

וצריך להבין: "אם ה' הקשה את לב פרעה, מה פשעו ומה חטאתו"? (אב"ע שם ז, ג) כלומר: איך אפשר להענישו, אם הוא אנוס לחטאו? אמנם רש"י מדייק בלשון הפסוקים, שבחמש המכות הראשונות לא ה' הקשה את לב פרעה אלא פרעה עצמו הקשה את לבו (רש"י שם). אך בחמש מכות האחרונות - ה' הוא זה שהקשה את לב פרעה, וא"כ הדרא קושיא לדוכתה, איך אפשר להעניש את פרעה על מה שעשה שלא בבחירתו? רש"י מסביר, "מאחר שהרשיע והתריס כנגדי, וגלוי לפני שאין נחת רוח באומות עובדי עבודה זרה לתת לב שלם לשוב - טוב לי שיתקשה לבו, למען הרבות בו אותותי, ותכירו אתם את גבורותי" (רש"י שם). וביארו בדבריו, שגלוי וידוע היה לפניו ית', שגם אם יעשה פרעה תשובה, לא יעשה בלב שלם, ועדין יהיה צריך להענישו; ואז אם יענישנו ה', יאמרו הבריות שה' לא מקבל את תשובת החוטאים, והם אינם יודעים שפרעה לא עשה תשובה בלב שלם. לכן "טוב לי שיתקשה לבו", כדי שלא יחזור בתשובה כלל¹, ואז יהיה אפשר להענישו לפני כל, ולא יאמרו שאין הקב"ה מקבל תשובת הרשעים (שפתי חכמים שם).

אבל רוב הראשונים לא פירשו כך. רוב הראשונים פירשו, שמה שכתוב "וְאֲנִי אֶקְשֶׁה אֶת לֵב פְּרַעֲהָ", אין הכוונה שנטלו ממנו את הבחירה, אלא להפך - נתנו לו בחירה! אדם אחר כבר היה מאבד את הבחירה אחרי מכות כאלה, והיה מוכרח לשלח את ישראל מִפְּתַח המכות. לכן הכביד ה' את לב פרעה, כדי שיוכל עדין לבחור אם לשלח את ישראל או לא, ופרעה מחליט בבחירתו שלא לשלחם. [כך מביא האבן עזרא בשם רבי ישועה (אב"ע שם), כך פירשו הרמב"ן (שם בפירושו שני) רבינו בחיי (שם בפירושו שני) והספורנו (שם ד, כא; ושם ז, ג), וכך פירשו גם בעל העיקרים (מאמר ד' פכ"ה) והמבי"ט (בית אלקים שער התשובה פט"ז)].

אלא שיש גם כאלה שפירשו, שהקב"ה אכן נטל את הבחירה מפרעה. ולא מפני שאם היה עושה תשובה לא היתה תשובתו שלמה - כפי שפירש רש"י - אלא מפני שזהו חלק מן העונש למי שהרבה במיוחד לחטוא ולפשוט, שנוטלים ממנו את הבחירה והאפשרות לשוב בתשובה. ובלשון הרמב"ם: "אפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים, עד שיתן

הוכחות, צריך לדעת לוותר, ולהבין שטעיתי. אם יש ספק מי טועה, רש"י או אני, אז להבין שאני טעיתי, ולא רש"י. ואפילו אם לא רש"י, רק רבי עקיבא אייגר, גם כאן מסתבר שאני טועה ולא רבי עקיבא אייגר. את זה צריך לדעת.

מספרים על הג"ר ישראל מסלנט זצ"ל, שבא פעם לבית מדרש אחד, וראה שהלומדים צועקים זה על זה: "טיפש", "עם הארץ", ועוד מחמאות כאלו. אמר להם: "רבותי, כך לא לומדים תורה! צריך ללמוד עם דרך ארץ". למחרת שב לשם, וראה שעל כל דבר הם אומרים זה לזה: "כן, מסתמא כבודו צודק!" "כן, ודאי כבודו צודק!" אמר להם: "רבותי, גם כך לא לומדים תורה! אמנם דרך ארץ קדמה לתורה (ויק"ר ט, ג), אבל אחרי הדרך ארץ צריכה לבוא גם תורה!" אי אפשר להסכים לפשט שאינו נכון רק בגלל דרך ארץ. אם צריך לחלוק על ה"חברותא", יש לעשות זאת! אך יש לשמור על כבודו, ולא להגרר לפגיעות אישיות. נגד רש"י או ר' עקיבא אייגר צריך לבטל את דעתו, אבל נגד החברותא לא צריך לבטל את דעתו, צריך לעמוד על דעתו. הגמרא אומרת הרי אומרת, "כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל - אינו תלמיד חכם, שנאמר: אָרְץ אֲשֶׁר אֲבִיךָ בְרָזָל (דברים ה, ט), אל תקרי אֲבִיךָ אלא בִּוְיָה" (תענית ד, א). תלמיד חכם צריך א"כ לעמוד על דעתו בתקיפות. מאידך גיסא, הגמרא אומרת מיד, "אפילו הכי, מיבעי ליה לאיניש למילף נפשיה בניחותא" (שם). למרות שצריך לעמוד על דעתו, צריך להרגיל את עצמו לעשות זאת בנחת. חז"ל אומרים, שתלמידי חכמים שבארץ ישראל, נוחין זה לזה (פנה' כד, א). צריך א"כ את שני הדברים. מצד אחד - לעמוד על דעתו כל עוד אין הוכחות נגדי. מצד שני - לכבד אחד את השני. תלמידי רבי עקיבא מתו על שלא נהגו מספיק כבוד זה בזה. צריך א"כ להזהר בזה.

בפסיקת הלכה - אין מקום לרגשות

ישנה מחלוקת גדולה שנחלקו בה ה'אבני נזר' ותלמידו ה'חלקת יואב', בנוגע למי שהניח בשבת תבשיל על האש, באופן שיגיע לכדי שיעור בישול רק במוצאי שבת, האם חייב משום חילול שבת או לא. מצד אחד - פעולת האיסור נעשתה בשבת, ואולם מצד שני - תוצאת הפעולה מופיעה רק במוצאי שבת. האחרונים דנו בשאלה זו לגבי מלאכת זורע, וכן לגבי מלאכות אחרות (עי' בחלקת יואב או"ח סי' י' שהביא את דבריהם), וה'אבני נזר' וה'חלקת יואב' התווכחו ביניהם בשאלה זו לגבי בישול והבערה, האם המבעיר אש בשבת חייב גם על מה שנשרף במוצאי שבת, או לא. ה'אבני נזר' וה'חלקת יואב' נחלקו בזה כל ימי חייהם, ויש בענין זה כמה וכמה סימנים בספריהם (עי' חלקת יואב שם, ואבני נזר או"ח סי' קי"ט-קכ"ב). והנה, שמעתי מהרב זללה"ה, שלפני פטירתו של ה'אבני נזר', בשכבו חולה במיטתו, בא אליו ה'חלקת יואב' לבקר. אמר לו ה'אבני נזר': 'אולי עכשיו, בטרם אמות, תחזור בך ממה שחלקת עלי כל חי בענין הנ"ל? אמר לו: חזורני בי. אמר לו ה'אבני נזר': וכי מפני שאני חולה אתה חוזר בך? ! הרי בתורה כתוב 'אמת! אמר לו ה'חלקת יואב': אם כך, אינני חוזר בי! וכך נשארה מחלוקת לשם שמים זו להתקיים. מפני שבתורה כתוב 'אמת! ולכן, גם אם הרב חולה, אסור לשנות מן האמת.

אחרי שלשה ימים למצרים, ולכן הוא נותן לפרעה לחשוב, שאחרי שלשה ימים ישראל יחזרו למצרים.

רמזים מן השמים

כל זה בנוגע לפרעה. ומה צריכים אנו להסיק מכל זה עבורנו? - שלא להכביד את הלב. כשה' רומז לנו איך להתנהג, לא להכביד את הלב. לא להמנע מלקבל את הרמזים שהקב"ה שולח לנו. אמנם אין לנו נביא שיפרש מה הקב"ה רוצה לרמוז לנו, אבל עד כמה שאדם יכול להבין מה הקב"ה רוצה ממנו, הוא צריך להשתדל לעשות כן. אלא שלפעמים אדם מתאמץ דוקא שלא להבין, בבחינת "ואני אקשה את לב פרעה". אדם צריך להשתדל שלא להגיע למצב כזה. ב"ה הוא לא רשע כמו פרעה, אין סבה שהקב"ה יקשה את לבו וימנע ממנו את הבחירה, אבל בכל זאת ישתדל להיות ער לרצון ה', לא להכביד את לבו.

מור"ר הג"ר חיים שמואלביץ זצ"ל היה מספר, שהיה רב אחד שהיה קם מוקדם בבוקר, אולי בעוד בלילה, ולומד לפני התפילה. לאותו רב היה קשה ללמוד בלי לשתות כוס תה, ולכן ביקש מאשתו שתכין לו כוס תה. אשתו לא חשבה שראוי לעשות כן, לשתות תה לפני התפילה, אך כיון שבעלה ביקש ממנה - היא ציינתה לו והכינה לו תה. פעם אחת הציעו שידוך לבת של אותו רב, בחור ירא שמים ולמדן, אבל היה לבחור זה חסרון, שהיה צולע קצת ברגלו. מחמת חסרון זה התנגדה אשת הרב לשידוך, והשידוך ירד מהפרק. כעבור זמן לא רב, כשהאשה הגישה לבעלה את התה, היא נפלה ושברה את רגלה. אמרה לבעלה: בגלל שאני מגישה לך תה לפני התפילה, נענשתי מהשמים לשבור את הרגל! ואמר על כך ר' חיים שמואלביץ, שזו טעות. היתה צריכה להבין, שבגלל שלא רצתה את הבחור הצולע, בגלל זה נשברה הרגל שלה. זוהי דוגמא לכך, שאדם מפרש לא נכון את הרמז שרומזים לו מן השמים. אם יש ספק מה ה' רוצה, צריך לנסות לפרש שה' רוצה מה שיותר קרוב ל"שולחן ערוך", לא להפך. לא לחשוב שהקב"ה רוצה לתת לי איזו הוראת שעה מיוחדת יוצאת מגדר הרגיל, אלא לנסות עד כמה שאפשר להבין, שה' רוצה שאקיים את השו"ע כפשוטו. כך יש יותר סיכוי שנעמוד על הכוונה אמיתית של רצון ה'.

עת להתעקש ועת להתגמש

ענין זה - שלא להקשות את הלב - הוא ענין כללי, אבל נוגע גם באופן פרטי לנושא של לימוד תורה. למה הכוונה? - בחור בא אלי עם קושיה על הגמרא, ואני אומר לו שהפשט בגמרא לא כמו שהוא הבין, אלא אחרת, וממילא אין קושיה. הבחור מתעקש שהפשט כמו שהוא הבין. אני מראה לו שגם ברש"י נראה שהפשט לא כמו שהוא סבור, והוא אומר שגם רש"י תמוה. ואם גם בר' עקיבא אייגר נראה שהפשט לא כמו שהוא הבין, אז גם רבי עקיבא אייגר תמוה. הכל תמוה, רק הוא לא תמוה! זוהי עקשנות שאינה במקומה. הקשיית הלב. אמנם אדם צריך לעמוד על דעתו בלימוד, אבל לא עד כדי דחית דעת רש"י ודעת רבי עקיבא אייגר! כל זמן שאין הוכחות נגדו, טוב שאדם יעמוד על דעתו. אבל אם יש

הרי לנו, שבתורה אין שום מקום ל"לפנים משורת הדין"! כי בתורה כתוב 'אמת', ו'אמת' מחייבת שלא תהיה סטיה ממנה בשום פנים ואופן, גם לא מתוך רחמנות או כוונות חיוביות אחרות.

אדם צריך לדעת שלא לבטל את דעתו כשאין סבה. מצד שני, כשיש סבה, כשמוכח שרש"י או גדול אחר לא סובר כמוהו, צריך גם לדעת לבטל את דעתו. אז הוא מוכיח, שהוא באמת רוצה למצוא את האמת שבתורה, ולא את האמת של עצמו. אמנם אדם צריך לשאוף שהתורה שהוא לומד תהיה תורה שלו, כפי שאומרת הגמרא (קדושין לב, ב), שבהתחלה התורה נקראת תורת ה', ולבסוף היא נקראת תורתו של האדם, שנאמר: "כִּי אִם פְּתוּרַת ה' חִפְצוֹ, וּבְתוּרַתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה" (תהלים א, ב), אבל בכל זאת "תורתו" צריכה להיות מותאמת לתורת ה'. לא שח"ו יעשה תורה לעצמו נגד תורת ה', אלא שיהפוך את תורת ה' לתורתו. בשביל זה צריך לדעת שלא להקשות את הלב, ואם יש ראיות שהפשט לא כמו שחשבת, אז להבין שהפשט לא כמו שחשבת.

יהי רצון שנוזח לא להיות כפרעה, ונקדש שם שמים לא בקשיות הלב, אלא בלב פתוח ובאהבה רבה.

השיחה נערכה לפי הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון (אם ישנם) יש לתלות בעורך בלבד.

אמנם ה'אבני נזר' הוא גדול עצום בתורה, אבל גם ל'חלקת יואב' יש ראש, גם הוא תלמיד חכם גדול, ואם הוא משוכנע שההלכה איננה כפי שסובר רבו, הוא מוכרח להשאר בדעתו. אסור לְוַתֵּר לרב רק מפני שהוא חולה, גם אם יש בזה פקוח נפש לרב⁷.

חז"ל הרי אמרו, שאם אדם מוכרח להתפלל ביחידות בראש השנה, שלא יתפלל תפלת מוסף בג' שעות הראשונות של היום (ע"ז ד, ב), [והפוסקים הרחיבו דין זה גם לגבי תקיעת שופר, שגם לא יתקע בשופר בזמן הזה (עי' משנ"ב סי' תקצ"א ס"ק ט"ו)]. ודאי אין הכוונה למקרה שאין אפשרות אחרת, למשל אם אדם נמצא בצבא ולא יוכל להתפלל אח"כ, אז יתפלל ויתקע בשופר גם בג' שעות ראשונות. אבל אם יש אפשרות - שלא יתקע ולא יתפלל מוסף בג' שעות ראשונות של היום. מדוע? מסבירה הגמרא, מפני שג' שעות אלו הן זמן של דין, ומי יודע אם יש לו מספיק זכויות לעמוד בדין ביחידות, בלי זכות הציבור. מקשה הגמ': והרי בג' שעות ראשונות של היום יושב הקב"ה ועוסק בתורה, ולא בדין, ודוקא בג' השעות שאחריהן עוסק הקב"ה בדין, וא"כ מדוע דוקא על ג' שעות הראשונות אמרו שאין ראוי להתפלל בהן ביחידות? מתרצת הגמ' (לפי לישנא אחת): "תורה דכתיב בה 'אמת', דכתיב: "אֱמֶת קָנָה וְאֵל תִּמְכַר" (משלי כג, כג), אין הקב"ה עושה לפנים משורת הדין. דין דלא כתיב ביה 'אמת', הקב"ה עושה לפנים משורת הדין". ולכן, אל יתפלל מוסף בשלוש שעות ראשונות של היום, שאז לא שייך שינהגו עמו לפנים משורת הדין, ובלי זה - מי יודע אם יצא זכאי בדינו.

1. ועי' רבינו חננאל (חגיגה טו, א ד"ה יצתה בת קול ואמרה).

2. הרמב"ם מביא ראיה ליסוד זה מכמה פסוקים בתורה ובבבאי. וגם הרמב"ן כתב שליסוד זה "באו פסוקים רבים בתורה ובכתובים (רמב"ן שמות ז, ג). אך יש שחלקו על יסוד זה של הרמב"ם ונקטו, שלעולם לא ניטלת מן האדם האפשרות לשוב בתשובה, וגם "אם הרבו לפשוט ולמרוד וקָבַד בּוֹגְדִים בְּגֵדוֹ - לא סגר בעדם דלתי תשובה, שנאמר: שׁוּבוּ לְאֲשֶׁר הֶעֱמִיקוּ סָרָה (ישעיה לא, ו)" (שערי תשובה" לרבינו יונה ריש שער א).

3. ולפי פירוש זה, העונש על פרעה לא היה על מה שלא שילח את בני ישראל מארצו - שאת זה לא עשה פרעה בבחירתו, ואין ראוי להענישו על כך - אלא העונש בא עליו על מה שעשה קודם, שהעביד את בני ישראל בפרך, ומירר את חייהם בעבודה קשה, שאת זה עשה ברצונו ובבחירתו החפשית (כן מבואר ברמב"ם, ברמב"ן וברבינו בחיי).

4. כנראה ר"ל, שע"י שמשוה בא ומתרה בפרעה ואעפ"כ פרעה אינו עושה תשובה, למרות שכבר ידע מנסיונו שאם משה מודיע לו שתבוא עליו מכה כזו וכזו (אם לא שילח את ישראל), איומיו מתקיימים - בזה ניכר עוד יותר שלא היתה בידו האפשרות לעשות תשובה.

5. ועי' דרשות הר"ן (דרוש י"א, סמוך לסופו) שתירץ שאלה זו באופן אחר.

6. "תלמידי חכמים מקיימי עולם בְּבִגְדֵיהֶו" (רש"י תענית שם). וכן במשנה נקראו תלמידי חכמים "בְּנָאִים" (מקואות פ"ט מ"ו), לפי "שעוסקין בבנינו של עולם כל ימיהן" (שבת קיד, א). "שכל חיותם וקיומם של העולמות כולם, הוא רק ע"י התורה הקדושה כשישראל עוסקין בה... ואילו היה העולם מקצהו ועד קצהו פנוי אף רגע אחד מעסק והתבוננות בתורה הקדושה - היו חוזרים כל העולמות לתהו ובהו" (נפש החיים שער א' פט"ז בהגה"ה). וכן אמרו: "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר: וְכָל בְּנֵי אֱדֹמִי ה', וְרַב שְׁלוֹם בְּנֵיךָ (ישעיהו נד, יג); אל תקרי בְּנֵיךָ, אלא בּוֹנֵיךָ" (ברכות סד, א). דבונך, אלו תלמידי חכמים.

7. וכפי שהוכיח המהרש"ל, "דאסור לשנות דברי תורה אף כי הסכנה, וחייב למסור עצמו עליה... לכמה שמדות וחורבות... ואם ח"ו ישנה הדין - הוה ככופר בתורת משה" ("ים של משה" ב"ק פ"ד סי' ט).

8. בתורתו - של הלומד. כי אם "בתורתו" הכונה היא לתורת ה', א"כ היה לו לומר בקיצור: "כִּי אִם פְּתוּרַת ה' חִפְצוֹ, וּבְתוּרַתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה".